

VI. З майстерні художнього перекладу

Продовжуємо знайомити наших читачів з перекладом «Кентерберійських оповідок» Джеффри Чосера, що здійснений відомим українським перекладачем Максимом Стріхою.

«Оповідь Лицаря» написано (під назвою «Паламон і Арсіта») у 1380–81 роках, щонайменше за шість років до початку роботи над «Кентерберійськими оповідками», і вже потім припасовано до масштабного поетового задуму. Латинський епіграф взято з поеми «Тебаїда» («Фівіада») римського поета I століття нової ери Стація (відомого тим, що Данте зробив його своїм провідником на останніх терасах Чистилища). Поему присвячено заворушенням у Тебах (Фівах) тому, як Едіп осліпив себе й прокляв Етеокла й Полініка – своїх дітей від кровозмішувального шлюбу. Цей епіграф зустрічається в багатьох рукописних списках «Кентерберійських оповідок» і, напевно, використаний самим Чосером.

Тезей – один з найвідоміших героїв грецької міфології, син Егея та Етри, цар Атен (Афін). У середньовіччі його вважали безумовно історичним персонажем, який царював у XIII столітті до нової ери. Чосер називає його «дукою» («duc», або ж герцогом), очевидно, тому, що за його часів ще існувало Атенське герцогство, засноване хрестоносцями після захоплення Константинополя й тимчасового зруйнування Візантійської імперії в 1204 році. Дальший сюжет для «Оповіді Лицаря» Чосер узяв з «Тезеїди», епічної поеми в 12 книгах Боккаччо (з ним Чосер був особисто знайомий). Проте англійський поет доволі сильно змінив і ситуації, і характери поеми Боккаччо. Тезей також є одним із героїв «Тебаїди» Стація.

Джеффри Чосер
Кентерберійські оповідки

Оповідь Лицаря

*Iamque domos patrias Scithice post aspera gentis
prelia laurigero etc.*

Тут починається оповідь Лицаря

В часах, що спогад лиш по них зостався,
Був славний дука, що Тезеєм звався. 860
В Атенах царював звитяжно він;
Тоді на світі воїн ні один
Не рівний був йому на полі брані.
Йому краї скорялись нездоланні,
Тож силою й умом в одній з виправ 865
Жіноче царство він завоював
У землях тих, де проживали Скити,
І мужем став цариці Іпполіти;
Жону з собою в рідний край привів,
Де люд її з пошаною зустрів. 870
Сестра молодша прибула із нею,
Емілія на ймення. Тож Тезея
Із військом переможний поворот
Вітає скрізь на вулицях народ.
А я повім у викладі вам стислим, 875
Як в році, що у хроніках ми числим,
Тезей у лавах кінних вояків
Собі жіноче царство те скорив,
Чим ті великі битви закінчились,
Де з амазонками атенці бились, 880
І як поразки звідала жалі
Ясна цариця Скитської землі,
Про свято на весіллі їх бучному

Й про бурю при поверненні додому, –
Про те все при початку оповім. 885
Отож, я перед полем чималим,
Воли потомлені, рілля тужава;
Тож не коротка, певно, вийде справа.
Але й баритися не стану я;
Розсудить хай дороги течія, 890
Хто гідний з нас дістати нагороду!
Тож, де спинився, знов піддам я ходу.
Той дука, про якого мовлю вам,
При в'їзді до міських препишних брам,
Весь сяючи в броні й великій славі, 895
Побачив раптом збоку у тісняві
Людській немов прохачок чотирьох:
Двох спершу пань, і ще за ними двох,
Які укліяли долі у покорі.
Тоді в тяжкім заголосили горі, 900
І, вам клянуся, на землі усій
Не чувся лемент ще такий гіркий.
Ті пані доти ревно голосили,
Ах поки дуці не забракло сили.
«Хто ви такі, що в сей урочий час 905
Надумали смутить жалями нас? –
Тезей промовив гнівно. – До звитяги
Моєї чом не маєте поваги?
Чи хтось завдав якої кривди вам?
Чим можу я зарадити сльозам? 910
І пощо ви убрали чорні шати?»
Найстарша з пань взялась відповідати,
Й сльозами так поораних ланіт
Ще перед тим не бачив, певно, світ.
«Володарю, – рекла, – ще вас Фортуни 915
Ніколи не вражали злі перуни;
Нас ваші честь і слава не смутять,
Лиш співчуття прийшли ми в вас шукать.
Благаєм зглянутись на наше горе!
Його хай крапля ласки переборе, 920

VI. З майстерні художнього перекладу

Вділіть її нещасним ви в сей час. Немає жодної посеред нас, Яка б не красувалась у короні. Тепер ми – полонянки безборонні;	925
Зрадливе колесо Фортуни так Кладе на будь-кого недолі знак. Ми вашого чекали повороту, Володарю, в святилищі Скорботи, Два тижні довгі при святих вогнях, І в ваших порятунк наш руках.	930
Збагнете ви, прохання чом смутне: я Царя була дружина Капанея, Що в Тебах згиб – о нещасливий день! – І всі ми, що між радісних пісень Голосимо свої журливі вісті,	935
Утратили мужів у тому місті, – Війна на всіх наслала смертний сон. Але огидний стариган Креон, Який тепер у Тебах владарює, І проти мертвих з лютістю воює,	940
Й у гніві тим, хто вартий лиш журби, Завдати хоче сорому й ганьби. Для того він в одну велику купу Зволік чоловіків полеглих трупи, Й, понакладавши заборони злі	945
Віддати їх вогню, а чи землі, Натомість кинув псам їх на поживу». На сих словах всі четверо тужливо Заголосили знов, упавши ниць: «До бідних ласку майте жалібниць,	950
Від сих плачів хай серце вам розтане!» Шляхетний дука сходить із коня. І душу співчуття його сповня, Коли він бачить глибину страждання	955
В серцях, що знали втіху раювання. Тож ніжно пригортає він жінок, Явивши милосердя всім урок,	

І їм як лицар присягає щиро
Обрушити потуги повну міру, 960
Аби Креона злого покарать
І Греції взірець відплати дать,
Аби усюди переповідали
Що гідний був лихий Креон потали.
Він присягнув, - тож час не марнував: 965
Товаришів під корогов зібрав
І в Теби рушив мстити за загладу,
Атени знов залишивши позаду.
Тож не пробув удома і півдня, -
І знов похід, і зброї брязкотня; 970
Тож відіслав царицю Іпполіту
Й сестру її молодшу знакомиту
Емілію чекати до Атен,
А сам був клятву сповнити ладен.
Був Марс червоний на його знамені: 975
Спис у руці і тарча при рамені
На білім тлі, що блиск по ньому йшов.
А поруч маяла ще й корогов
Зі злотним образом на оксамиті:
Той Мінотавр, якого вбив на Криті. 980
Так їхав гордий дука-войовник,
А з ним вояцтва кінного квітник;
Аж ось і Теби вже на видноколі,
І там він став на бойовому полі.
Аби не забирати довго час, 985
Скажу: Креона вже ніхто не спас;
На полі він у лицарським двобої
Тезеєвою вбитий був рукою.
І на міський відразу ж мур Тезей
Повів у запалі своїх людей, 990
Аби жінкам, які тужили в млості,
Віддять чоловіків полеглих кості,
Щоб похоронний виконать обряд.
Переказати зможу вам навряд,
З якими жалісливими плачами 995

VI. 3 майстерні художнього перекладу

- Уклякнули жінки ті над костями.
Як племіннь вогнища кістки обпік,
Отой Тезей, шляхетний войовник,
Жінок проводив у великій шані;
Та все я змалювати вам не в стані. 1000
- Отож, коли Тезеїв правий гнів
Здолав Креона й Теби підкорив,
Герой зостався ночувати в полі,
Де ще тіла лежали похололі.
- Сі гори тіл ворожих неживих 1005
- Дряпіжники від голови до ніг
Взялись обшукувати діловито,
Бо то – пожива їхня призвоїта,
І там, де сила вояків лягла,
- Знайшли двох юних лицарів тіла 1010
- Посічені, й при кожнім на щитові
Були герба наверхшя однакові;
Один, що трапив згубі у полон,
Арсіта звався, другий – Паламон;
- Та ще їх взяла смерть не цілковито. 1015
- Герольд усякий зміг би встановити,
Гербів узявши під увагу вид,
Що перед ним – Тебанський царський рід,
І що їх сестри рідні народили.
- Тож їх виймають з братньої могили, 1020
- Й Тезею до шатра несуть мерщій,
І проголошує той присуд свій:
В Атени відіслать, у млу темничну
Там вкинути й тримати в ній довічно.
- І, як великий дука се велів, 1025
- То враз повів додому вояків,
І лаврами там знов його вінчали;
Він проживав, не знаючи печалі,
До смерті аж; ну що тут ще казать?
- А в башті поміж стогону й проклять 1030
- Арсіта з Паламоном рік за роком
Страждали, вкриті безнадії змроком.

Отак для них роки спливали й дні,
Аж поки раз уранці навесні
Емілія, що вродою своєю 1035
Була далеко краща за лілею,
Й свіжіша за увесь травневий квіт, -
Як порівняти ружі до ланіт
Її, то що ніжніше, я не знаю, -
Ще вдосвіта, покірлива звичаю, 1040
Звелась і вбралась радісно для віч.
Бо швидко так мина травнева ніч;
По сні зимовім ся пора утішна
Серця людські пробуджує так ніжно,
Говорячи: «Збудись, шануй весну!» 1045
Тому й Емілія з обіймів сну
Звільнилася, щоб май пошанувати.
Від пелюсток квіткових легші шати
Були, а золота її коса
На цілий ярд за спиною звиса. 1050
Тож у садку, якраз як сонце сходить,
Вона між деревами всюди бродить,
Нарвати поспішаючи квіток,
Аби із них сплести собі вінок,
І спів її, мов янгольський, лунає. 1055
А обіч саду вежа преміцна є,
Яка над цілим замком височить, -
У ній двом лицарям припало скніть,
Про котрих вів я і вестиму мову.
Отож була та вежа за основу 1060
Для муру саду, де, немов весна,
Емілія виспівує ясна.
А Паламон, той в'язень безталанний,
За котрим стежив сторож недріманний,
Знай, міряв кроком камеру вгорі, 1065
З якої бачив він о сій порі
Прегарне місто і садок препишний,
Той, де Емілія гуляла втішно
Поміж зелених листяних заслон.

VI. 3 майстерні художнього перекладу

Сей в'язень нещасливий, Паламон, Туди й сюди в тюрмі своїй похмурій Все ходячи, піддався тяжкій зажурі; Кляв, що на світ родивсь, зітхав «гай-гай!» І вже, коли змагав його відчай,	1070
Він раптом крізь важкі віконні ґрати, Що світ від нього мусили ховати, Узрів і вчув: Емілія співа; Враз остовпів, і тільки крикнув: «А!» Неначе цвях йому до серця вбито.	1075
Від вигуку прокинувся Арсіта І мовив: «Від яких новітніх бід, Кузене, так смертельно ти поблід? Яку ще завдано тобі образу? Терпливий будь, мов я; пригадуї зразу, Що вже нам не звільнитися з тюрми!	1080
Роковані бо так зірками ми: Якесь лихе Сатурна поєднання Судило нам довічне безталання, І нам не одмінить сього ніяк.	1085
Для нас у небі зорі стали так, Тож нам зосталося лише терпіти». А Паламон: «Кузене, все тобі те Марнота лиш, – не варто і казати, – І том не слід надіятися й зітхати.	1090
Але причина зойку – не темниця: Мене вразила в око блискавиця Й дійшла до серця, і отрута в нім. Лиш панни врода, що в садку отім У нас під вежею безжурно ходить, Усі мої жалі й зітхання родить.	1095
Не знаю, жінка чи богиня се, Але Венери знак вона несе!» І впав він на коліна враз потому: «Коли, Венеро, ти прийшла свідомо В сей сад, аби тебе нещасний взрів, Молю чи визволити із жалів	1100
	1105

Мене тюрми сієї найскоріше,
Чи, коли інше доля все ж пропише,
Наблизить прошу смерті я прихід;
Благаю, зглянься на високий рід, 1110
Який так низько скинула сваволя».
Арсіта хоче зріть причину болю, –
Ту панну, що в садочку походжа, –
Й сліпуча врода теж його вража.
Неначе Паламон, він ледве дише, 1115
Уражений так само, чи й сильніше.
Зітхаючи скорботно, мовить він:
«Мене краса дівоча на загин
Теж прирекла, і мною володіє;
Моя віднині вся тепер надія, - 1120
Її побачить між дерев і трав;
Хотів би вмерти; сим я все сказав».
Тут Паламон, його почувши мову,
Жалями сповнений, говорить знову:
«Ти щиро се сказав, чи жартома?» 1125
Йому Арсіта: «Жартів тут нема,
Та й настрою немає жартувати».
Знов Паламон рік, сумнівом поіннятий:
«Те честі лицарю не додає,
Удару як від нього зазнає 1130
Кузен і побратим в одній особі;
Згадай, що поклялися ми в шанобі
Один до одного, що повсякчас,
Допоки смерть когось не візьме з нас,
Допомагати станемо брат брату 1135
З путі любові усувать загату;
Казали: допоможеш ти мені,
А я – тобі, допоки наші дні.
Така присяга досі нас єднає,
І ти не заперечиш се, я знаю. 1140
А що натомість ти тепер зробив?
Облудно, проти клятви полюбив
Ту панну, що люблю, і їй слугую,

VI. 3 майстерні художнього перекладу

Допоки в жилах кров моїх струмує. Арсіто-зрадник, ні, не будь сьому!	1145
Я перший полюбив, і одному Тобі відкрив усі мої страждання, Бо нас єднає братнє присягання. І том мені як лицар маєш ти	
Усім, чим тільки зможеш, допомогти; Як ні – то зрадник ти, се повторю я!»	1150
В Арсіти гнів у серці владарює: «Ти зрадник значно більший, аніж я. І виявить се розповідь моя; Бо <i>par amour</i> її люблю я перший.	1155
Не знаєш, - щойно сам казав, завмерши, - Ти, чи то жінка, чи то божество! Тож прагне святощів твоє єство, Моє – земної прагне лиш любові;	
Тому не зрадив ні в думках, ні в слові Тебе, кузене й побратиме мій.	1160
Та припустім, що перший вибір – твій; Чи пам'ятаєш, як казали давні: «Закони всі в любові – безпідставні»?	
Любов – сама найвищий є закон Поміж людьми, мій брате Паламон. Тож писані закони і присяги Супроти неї не вартують шагу.	1165
Хай що там голову сповняє вщерть, Любити мусиш, – чи прийняти смерть.	1170
Нехай то жінка, панна чи вдовиця, Тобі немає жодної різниці: Не встоїш ти, як тут не встояв я. Повір, правдива оповідь моя.	
Та правда й те, що нас стіна в'язнична Триматиме обох отут довічно.	1175
Ми – наче пси, що гризлися за кість: Хто перемиг, однак її не з'їсть, Бо яструб злине із висот стрімливо І в небо забере його пживу.	1180

При царському дворі так, брате: там
Про себе кожен мусить дбати сам.
Кохай, як хочеш; буду теж кохати;
Та тільки то вже все, мій любий брате:
Тут у тюрмі повинні вічно скніть 1185
І все прийнять, що доля нам велить».
Тривав ще довго спір отой завзятий, –
Всього не зможу я переказати.
Тож стисліш якомога оповім,
Скінчилося все вислідом яким: 1190
Шляхетний дука, званий Пейрітоєм,
Що дружний із Тезеєм був героєм
Ще починаючи з дитинних літ,
В Атени саме склав тоді візит,
Аби провідать друга дорогого, – 1195
Він дужче в світі не любив нікого;
Тезей йому взаємністю платив, –
Читаємо се в давніх авторів.
І, як один помер, то другий в пекло
Спустився друга боронить запекло, – 1200
Похід вам малювать не стану той.
Любив також Арсіту Пейрітой,
Бо з ним багато літ у Тебах знався.
Тож скільки був Тезей не опирався,
Та Пейрітой так гаряче просив, 1205
Що бранця той без викупу звільнив,
Дозволивши рушати на всі боки
Й зробивши застереження жорстоке.
Вам оповім я, що умова та,
Була і зрозуміла, і проста; 1210
Якби якоїсь ночі або днини
Вернувсь Арсіта в межі знов країни,
В якій звитяжний царював Тезей,
Тоді собі приймав він присуд сей:
Враз розпрощається він з головою. 1215
З умовою погодившись такою, –
Бо вибору нема, – він відбува,

VI. 3 майстерні художнього перекладу

І запорука – власна голова.
О, як безмежно горював Арсіта!
Світ весь було в невітський жаль повито, 1220
Він схлипував, і плакав, і стогнав,
І далі що чинити, сам не знав.
Кричав: «Навіщо я на світ родився?
В темниці значно гіршій опинився!
Бо, попередніх збувшись оков, 1225
З чистилища я в пекло перейшов.
Навіщо я із Пейрітоєм знався?
Бо так би при Тезеї зоставався
В моїй тюрмі, але плекав би в ній
Багато більше, ніж тепер, надій. 1230
Бо, відданий отій небесній вроді,
Міг бачити її, – сього вже годі,
Щоб жаль перемогти тюремних стін.
Мій любий Паламоне, – скрикнув він, –
Ти переміг, і се вже безумовно! 1235
Бо радощів твоя темниця повна, –
Ти у тюрмі? Ні, певно, у раю.
Бо камеру освітлює твою
Те видиво, якого я не маю.
Фортуна перемінлива сама є, 1240
Тож, може, дальшим вислідом подій
Ти станеш вільним лицарем, – при ній, –
І, може, усміхнеться ще кохання.
Ну, а мені судилося вигнання
І безнадія, і тяжкі жалі; 1245
Ні жоден первень неба чи землі,
Ні ними всі утворені істоти
Мене не порятують від скорботи.
До смерті, певно, доведе відчай;
Життя, любов і радість – прощай! 1250
Навіщо людям прагнеться гадати,
Що Бог чи Доля можуть в них відняти?
Було б тримати краще на умі
Те, що ми можем втратити самі.

Один громадити бажає статки, 1255
А чим заплатить, – сам не має гадки.
Виходить другий радісно з тюрми, -
Й слуга вбива його під ворітьми.
Се ясно всім: наш світ на зло багатий;
Не знає чоловік, чого й благати. 1260
І кожен з нас – неначе той пияк;
Він знає: дім у нього є, та як
Туди дістатись – до ладу не знає,
Тому і послизнеться, й заблукає,
І врешті втратить у біду яку . 1265
Усі ми щастя прагнем на віку, -
І дістаєм натомість безталання.
Я можу се підтвердити без вагання;
Бо я вважав: щоб щастя досягти,
Потрібно просто із тюрми втекти. 1270
А нині, опинившись на волі,
Нікому б не бажав такої долі;
Не можу зріть, Еміліє, тебе,
Тож бідне серце вічний жаль скребе».
А Паламон тим часом теж зі світу 1275
Ладен зійти: збагнувши, що Арсіта
Уже на волі, тужить ночі й дні,
І сльози проливає скрізь рясні.
І слід, його що залишали ноги,
Від сліз гірких зробився теж вологий. 1280
«Арсіто, – він казав, – кузене мій,
У нашій суперечці запальній
Ти переміг! Ти в Тебах, і на волі
Забудеш про мої страждання й болі.
Бо до снаги тобі, коли б схотів, 1285
Оружних наших знов зібрать мужів
І на Атени вдарити війною,
Щоб вислідом угоди чи двобою
Ту панну за дружину взять собі,
За котрою я сохну у журбі. 1290
Без сумніву, все так зробитись може:

VI. 3 майстерні художнього перекладу

Ти – знову пан, звитяжний, вільний, гожий,
Тебе ніщо не може зупинить,
А я повинен в клітці вічно скніть. 1295
Страждати буду й мучитись довіку,
Виплакуючи тугу превелику,
Моя ж любов, без того немалі,
Удвічі робить дужчими жалі».
Так заздросців огні його палили,
Що серце до останку спопелили, 1300
Так, що носив у грудях врешті він
Лиш купку вигаслих давно жарин.
Тоді він мовив: «О, лихі богове,
Ви світ забили у тяжкі закови,
Й своєї волі стверджуєте міць 1305
На тверді адамантових таблиць;
Скажіть мені: тож чим для вас людина
Від безсловесної вівці відмінна?
Людина, як і кожен звір, вмира,
Або ще перед тим тюрми діра 1310
Згноїть її і виснажить стражданням
Так, що не буде краю безталанням.
Яка, скажіть мені, у тім мета,
Що нас, безвинних, мучить ваша мста?
І тим ще катування невблаганне, 1315
Що чоловік ніколи не повстане
На волю бога, бо свята вона.
Хоч огризатись може звірина!
І, вмерши, звір уже страждань не знає,
А нас страждання дужче розтинає 1320
По смерті, що й терпіти – сили брак;
Ніхто ж не заперечить, що се – так.
Що хочете, кажіть мені, богове,
Та світ сей – пекло, ось моє вам слово.
Тебе зустрінуть злодій чи змія, – 1325
І вже урвалася стезя твоя.
Звитяжцем був би я і жив безжурно, –
Та скнію у тюрмі з вини Сатурна;

Він та Юнона в заздрості лихій
Розлили море крові у моїй 1330
Землі, ще й Теби зруйнували милі.
Й через Венеру зносить я не в силі
Ні ревності, ні від Арсіти страх».
Лишу я Паламона на словах
Таких, - він у тюрмі повинен скніти, - 1335
А сам вернись тим часом до Арсіти.
Минає літо, довшає вже ніч;
Закоханому бранцеві невміч
Стає удвічі дужчий біль долати.
І хто з них нещасливіший – не знати: 1340
Коли казати стисло, Паламон
В тюрмі потрапить смерті у полон,
І лиш вона із нього ланці скине;
Арсіта ж до жаданої країни
Ступить не зможе, бо чига загин, 1345
І вже кохану не побачить він!
Коханці, відхиліть мені заслону:
Кому з них гірш – Арсіті? Паламону?
Один кохану може зріть щодня,
Але тюрма надії всі спиня; 1350
А другому відкриті видноколи,
Та не побачить милої ніколи.
Хай кожен відповість, як знає сам;
Оповідати далі стану вам.

Тут починається частина друга

Арсіта так, прийшовши в рідні Теби, 1355
Страждав, що й не підводивсь без потреби
Й за видивом утраченим тужив.
Повім, щоб небагато тратить слів:
Не мучивсь так ніхто, і вже не буде
З людей по самий день Страшного Суду. 1360
Від сну він відмовлявся і від страв,
І від питва, і вже як тріска став;
Запали глибоко стражденні очі,

VI. З майстерні художнього перекладу

Лице зробилось, мов у поторочі; Він ночі й дні сидів у заперті, Виплакуючи жаль на самоті. А, як вчував, що пісня десь бриніла, Ридання стримати було несила. І так перемінився врешті він, Що з голосу чи виду ні один Колишній друг не міг його впізнати. Але причиною сих змін вбачати Воліли не любовний хворий шал, А божевілля нездоланний пал, Що навесні люд мучить незборимо, Коли фантазія не знає стриму.	1365
Тож скоро пал той все перевернув, Змінивши те, чим досі знаний був Коханець нещасливий, дан Арсіта; По се, напевно, годі говорити. Оте усе тривало рік чи два; Гризе стражденного жалів черва У рідних Тебах, в муці й невпокої; І ночі уві сні з'явивсь одної Йому раз бог Меркурій, – прилетів На крилах і до ложа підступив. Снодійне берло золоте при ньому, Ще й шапочка на голові знайома. Таким перед Арсітою постав, Як Аргуса коли навік приспав, І рік: «В Атени рушить маєш скоро; І там твоє скінчиться люте горе». На сих словах Арсіта пробудивсь: «Дарма, що прикро так я одмінивсь, Однак в Атени без вагання рушу; Боятися смерті більше я не мушу, - Адже там панна та, яку люблю, Й життя віддам за неї без жалю». На люстро він якраз натрапив зором, І взрів, яким він став старим та хворим,	1370
	1375
	1380
	1385
	1390
	1395
	1400

Наскільки одминився із лиця, –
Й раптова думка успіх обіця:
Якщо вже перенесене страждання
Його змінило аж до невпізнання,
В Атени вільно йти йому таким, – 1405
Не буде там упізнаний ніким
І зможе панну бачити щоднини.
У путь воскреслою душею лине;
Тож убирає вбогу одіж він,
З ним вирушає джура лиш один, 1410
Який всю відав панську таємницю
І теж убрав злиденну плащаницю.
Тож до Атен прямує навпростець,
З'являється у царський там двірець,
Благаючи при брамі про щедроту: 1415
Найнять його на будь-яку роботу.
Аби відразу перейти до справ,
Скажу: його маршалок той найняв,
Який служив в Емілії у домі;
Тож враз йому зробилися знайомі 1420
Всі служки, що служили там із ним.
Заввиграшки з завданням будь-яким
Давав він раду, – дужий був та юний,
Широкий кістю, м'язами чавунний, –
В руках усяке діло ожива. 1425
І так іще служив він рік чи два,
Був пажем при Емілії завзятим,
І називав себе він Філостратом.
І так у справи спритно увійшов,
Що при дворі у всіх здобув любов. 1430
За вдачу і за службу безпомилну
Усі до нього ставились прихильно
Й казати стали: вартий того він,
Аби Тезей його підвищив чин,
До кращої приставивши роботи, 1435
Де б міг він виявить свої чесноти.
За вправність і натуру беручку

VI. З майстерні художнього перекладу

Його ім'я усім на язичку;
І наближав його Тезей все ближче,
Підніс із пажа у дворацтво вище, 1440
Ще й злотом за служіння наділив.
А з рідних вірний чоловік країв
За чинш йому також приносив плату.
То ж назбиралося грошви багато,
Бо він її помірно витрачав. 1445
По трьох роках усім він знаний став;
Тож із юрми дворацтва усієї
Понад усіх він любий був Тезею.
Арсіту в щасті я таким лишу
І знов до Паламона поспішу. 1450
В'язничні мури все такі ж міцні є,
Сім літ вже Паламон за ними скніє,
Його гризуть страждання і жалі.
Аби карався він за вчинки злі,
Сей Паламон, - але ж таки любов'ю 1455
Він мучиться собі на безголов'я!
І все до того ще ніяк не звик,
Що се йому довіку, не на рік.
Хто так англійським віршем володіє,
Щоб муки ті списать? Я - не зумію! 1460
Тож далі оповім я, в чому річ.
На сьомий рік, у травні, в третю ніч
(Чому се статись мало саме в травні,
Книжки вам можуть розказати давні),
Чи волею випадку, а чи так 1465
Поставлено було вже долі знак,
Діставши поміч з дружньої правиці,
Опівніч Паламон утік з в'язниці
Й вороже місто залишив мерщій.
А перед тим дав сторожу напій, 1470
Де прянощі та мед були, й доволі
Вина п'яного, й маку сік від болю;
І той, хто випив, ще добу не міг
Очей протерти заспаних своїх.

Тож якнайдалі бігти в'язень хоче.	1475
Та в тій порі уже короткі ночі, І треба думати про денний схов. Тут саме він до гаю підійшов, Скрадаючись, ходою сторожкою,	1480
І думка осінила враз героя: День зможе перебути він в гаю, Ну, а вночі продовжить путь свою До Теб, ватагу друзів там збере, - і Обрушиться війною на Тезея.	1485
А там, - чи в полі жде його загин, А чи Емілію здобуде він. Ось суть того, що він зібравсь робити. Та вже тепер вернімо до Арсіти, Який не знав, що близько так біда;	1490
Але ж Фортуні вірити - шкода! Вже роботящий жайвір, вісник денний, Вітає час зорі благословенний, І Феб підносить свій вогненний вид, І полум'ям увесь палає схід, Й на листі випари нічні росою	1495
Тремтять, і все виблискує красою. В сей час Арсіта в царському дворі, Коли й Тезей і всі богатирі, Підвівся і, наснажений світанням, Піддався потаємним сподіванням	1500
І думкою кохану прикликав; І зразу для пісень і для забав За місто у поля конем він їде; Вже царський двір давно пропав із виду; І у той самий гай, що йшлося вже, -	1505
Бо завжди нас випадок стереже, - Він завернув, аби вінка зробити, Багатого на свіже листя й квіти. І лунко він співав на моріжку: «О Травню, я в твоєму квітнику	1510
Собі найкращих квітів назбираю,	

VI. З майстерні художнього перекладу

І тим віночком милу заквітчаю».
Із серцем спраглим сходить він з коня,
Завісу віт зелених відслоня,
Й поквапливо ступає на стежину, 1515
Обіч якої, боячись загину,
Сховався у гущаві Паламон,
Щоб непомітний був для інших схрон.
Не відав він, що поруч був Арсіта,
Бо слух чи зір не міг того вістити! 1520
Та істина багато літ жиє:
«У поля – вуха, в гаю очі є».
Тож завжди слід розважливо вестися,
Аби від бід нежданих вберегтися.
Та хто Арсіті вістку принесе, 1525
Що поруч Паламон, і чує все,
У хащі причаївшись між гілками?
Арсіта знай блукає все стежками,
Й закоханий із серця ллється спів;
Та раптом він на місці остовпів, 1530
Як часто се з коханцями буває,
Поміж зелених віт густого гаю.
Угору-вниз в криниці йде відро;
То в п'ятницю дощить, то на добро
Засяє сонце, то захмарить знову. 1535
Венерину несталість виняткову
Всяк знає: як її несталий день,
Вона руйнує плани всі упень!
Тож п'ятниця на інші дні не схожа.
На трав'яне сіда Арсіта леже 1540
І, доспівавши, почина зітхати:
«Гай-гай, ще скільки маю лих спіткати!
Коли вже Тебам, заздрісна Юноно,
Даси звільнитись із нещастя полону?
Бо стільки наслано було вже бід 1545
На давній Кадма й Амфіона рід.
Шляхетний Кадм – найперша то людина,
Що зводить почала Тебанські стіни,

Найперший він у Тебах став царем.
То він моїм є давнім праотцем, 1550
Кров царська, отже, у мені струмує.
А нині, нещасливий, я слугую
Тому, хто ворог найлютіший мій,
Для нього тільки джура я малий.
Ще й тим позбиткувалася Юнона, 1555
Що на моє ім'я лягла заслونا:
Арсіта був я, славлений стократ,
А нині я – незнаний Філострат.
О ти, жорстокий Марсе, ти, Юноно!
Ви знищили мене і Паламона, 1560
Що у Тезея між тюремних стін
Чекає досі на безславний скін.
До всього ще, мені на безголов'я,
На смерть уражено мене любов'ю;
Такий, напевно, нещасливий шлях 1565
Судився ще мені у пелюшках.
Емілія мене очима вбила!
Зосталася мені лише могила,
Бо, що б на світі я не став робить,
Однак не зміг би ласки заслужить 1570
У тої, що приречений кохати».
І долі він упав, немов підтятий,
Нескоро проминуло забуття.
А Паламон тим часом відчуття
Мав, наче сталь меча у серце входить; 1575
Не важить страх, і гнів його скородить.
Почувши річ Арсіти до кінця,
Він, зблідлий в шалі, схожий на мерця
Вискакує із хащі, де ховався:
«Арсіто, сам у зраді ти зізнався! 1580
Мою ти панну звабити хотів,
Заради котрої я все терпів;
Жалі мої й зітхання безупинні
Були повагу викликать повинні,
Натомість ошукав Тезея ти, 1585

VI. З майстерні художнього перекладу

Ім'я змінив, – підозру відвести!
Ти згинеш, чи прощуся я з землею,
Але не будь Емілії твоєю.
Любить мені лиш дозволя закон, -
Се рік твій ворог лютий Паламон. 1590
На жаль, тут при мені немає зброї,
Але, на щастя, я поза тюрмою;
Тому тобі я говорю ще раз:
Покинь її, чи виб'є смертний час.
Не скажеш поки, з місця не пущу я!» 1595
В Арсіти в серці гнів страшний нуртує;
Коли він зрозумів, що той все чув,
То, лютий, наче лев, меча добув
І рік: «Клянуся Богом, що над нами,
Не тільки ти кохаєш тут без тями; 1600
Раз не надумав зброї припасти, -
То вже не вийдеш з гаю сього ти,
А приймеш смерть тут від руки моєї.
Присяги я зрікаюся тієї,
Що, – ти казав, – ми склали вдвох колись, 1605
Бо на любов ще пута не знайшлись,
І, хай що кажеш ти, її здобуду!
Але віднині лицарем я буду.
Тож вислухай мене: я завтра тут
З'явлюсь, хоч би яких не звідав скрут; 1610
Любові захищаючи дарунок,
Візьму лицарську зброю й обладунок, -
Там будуть і мечі, й щити міцні, -
Ти візьмеш кращі, гірші дай мені.
Ще й м'ясо та питво прислати зможу 1615
До вечора, і покривал для ложа.
І, як судилось, що мечем своїм
Мене прохромив ти на місці сім,
Тоді її тобі дісталась врода».
І Паламон на се промовив: «Згода». 1620
Розстались, щоб зустрітися в бою,
Лишивши в за поруку честь свою.

О Купідоне, що жалю не знаєш!
Владарю, що нічого не прощаєш!
Говорять правду: влада і любов 1625
Руйнують всяку дружбу до основ;
Доводять Паламон се та Арсіта.
Підвівшись уранці ще до світу,
Арсіта прослизає в арсенал,
Де смертоносний зібрано метал, 1630
І зброю забирає із собою,
Достатню для належного двобою.
За тим сідає збройний на коня
І сам мерщій до гаю поганя.
Дотримавшись умови цілковито, 1635
Там Паламон очікує Арсіту.
Із них змінився кожен на лиці:
Був, як мисливий, що стиска в руці
Списа міцного, вістря де сталеве
Готове бити ведмедя, а чи лева, 1640
Й напружує до краю слух і зір,
Чекаючи, що вийде з хащі звір:
«Уже я бачу ворога крізь віти;
Чи він, чи я повинен бути вбитий.
Чи смерть йому пошле моя рука, 1645
Чи він із мене зробить мертв'яка».
Отак вони зустрілися обоє,
І кожний погляд пломенів злобою.
«Добридень» з них ніхто не проказав;
Обоє мовчки узялись до справ, 1650
Почавши зразу зброю добирати
Дбайливо, наче й справді брат для брата;
Та щойно запнуто броні паси,
Відразу в діло довгі йдуть списи.
І стало видно у гаю деревам, 1655
Що Паламон зробився хижим левом,
Арсіта ж наче тигр пішов у бій.
Неначе вепри в лютості страшній,
Вони зійшлись і вже були готові

VI. 3 майстерні художнього перекладу

Почервонити ікла в братній крові. Та, залишаючи їх у бою, Тезею мову присвячу свою. Над нами Доля височить всевладна, Вирішувати все на світі ладна, А Провидіння, – нас ще не було, –	1660 1665
Всього життя намалювало тло, Якого «так» чи «ні» не одмінити; Побачено було їй день знаменитий, Один такий на тисячі років. Тому для наших всіх бажань, страхів, Війни чи миру, гніву чи любові, Були до нас ще приписи готові. Се покажу на тому, як Тезей Надумав полювати в день отсей, Про котрий в нашій оповіді йдеться;	 1670 1675
Ще на світанні верхи він женеться Якраз у час, як бій ведуть брати, А обіч з ним мисливі та хорти. Бо над усі утіхи існування Любив шляхетний дука полювання, – Як олень мчить щодуху від хортів. Крім Марса, ще їй Діані він служив. Довкіл ясного ранку краєвиди, Тезей із радістю на серці їде, А поруч Іпполіта на коні,	 1680 1685
Й Емілія в зеленому вбранні, – По-царському та валка виступала. І просто у той гай попрямувала, Де, як царю дозорець доповів, Напередодні олень був ходив. Тезей шляхетний повернув до гаю, Де олень, певен був, його чекає, І там понад струмком поїхав він, Прямуючи до лісових глибин, Хорти ж були готові до погоні. Ось на галяву виїжджають коні, –	 1690 1695

І там, де тіні лісу впав кордон,
Змагаються Арсіта й Паламон
Так люто, начебто ведмедів двоє. 1700
Мечі свистіли понад головою
Так страшно, начебто їх кожен змах
Готовий крони посікти в дубах.
Та хто вони – Тезею не видати.
Коня острожить дука наш завзятий, - 1705
І той єдиним скоком між бійців;
Мечем великим дука пригрозив
І крикнув: «Стійте! Бо умре відразу
З вас той, хто не підкориться наказу!
У тому присягаюсь Марсом вам!
Та хто ви? Волю давши бо мечам 1710
Над головами вам свистіть щосили,
Ви жодного судді не запросили,
Аби належно влаштував двобій».
Озвався Паламон тоді мерщій:
«О сір, пояснення всі будуть кволі! 1715
Віднині наша смерть у вашій волі.
Ми – двоє бідних бранців, без пуття
Обтяжує нас власне вже життя;
І, позаяк суддя ви справедливий,
То я не жду на вирок милостивий; 1720
Хай першим кат життя моє бере!
Але за мною він хай теж умре;
Або ж хай перший він іде зо світу,
Бо се – смертельний ворог твій Арсіта;
Баніцію твою зневажив він, 1725
І тим себе прирік сам на загин.
І вже тому є тільки винуватим,
Облудно бо назвався Філостратом,
І дуку сим багато літ дурив,
Ще й джури чин махлярством заслужив. 1730
Те все – аби Емілію кохати.
Тож хай надходить час моєї страти,
Нехай усе покриє смертний сон.

VI. 3 майстерні художнього перекладу

Бо я – той нещасливий Паламон, Смертельний ворог, царю, ваш до скону, Який утік із мурів бастіону.	1735
Я дуже так Емілію люблю, Що смерть при ній зустріну без жалю. Тож смертної собі я прошу кари; Але умре хай перше ворог ярий, Бо він так само смерті заслужив».	1740
Тоді озвався дука до братів: «На вирок довгого не треба часу, Коли зізнавсь у всьому ти відразу, І засудив себе зізнанням сам.	1745
Тебе я на тортури не віддам! Клянуся Марсом, ти умреш негайно!» Але цариця, чула надзвичайно, Заплакала, й Емілія услід, І дам шляхетних з почту весь похід.	1750
І всі вони жалем були пойняті, Що свідками повинні бути страті, Де двоє шляхтичів зустрінуть смерть, Бо пристрасть повнить душі їхні вщерть. Вони дивились на криваві рани, І голосіння чулось безнастанне:	1755
«Владарю, згляньтесь на моління сі!» І на коліна голі впали всі, Ще й цілували враз цареві ноги; І не було тому відмовить змоги, І серце сповнив скоро жаль йому.	1760
І він збагнув: причиною всьому Лиш розпач був з шаленою жагою, - Се спонукало стати їх до бою; І, хоч покари вимагав ще гнів, Він розумом уже обох простив, Бо ж чоловіка завше почування Примушує боротись за кохання	1765
І, якщо треба, утекти з тюрми; А ще й плачі з жіночої юрми	1770

Його до милосердя наvertsали;
І в серці враз перемагати стали
Вже інші наміри, й він рік собі:
«Володар той нікчемний, далебі,
Що, наче лев, лютує в слові й ділі, 1775
Хоч жертви й боронитися безсилі;
Той гідний осуду, хто до кінця
Тримається лихого рішення!
Володар той на мудрість небагатий,
Коли всього не хоче врахувати, 1780
Й не вмiє накладати на лють вузду».
Тож гнів погамувавши до ладу,
Спрямовує у височiнь він очі
Й рече, обiтницю мов скласти хоче:
«Любовi боже, будь благословен! 1785
Шанований ти усiма здавен!
Для тебе жодних перепон немає.
Твої дива на свiтi кожен знає,
І всiм вiдомо, що умiєш ти 1790
У кожне людське серце увiйти.
Погляньте на Арсiту й Паламона,
Що, вийшовши з тюремного полону,
Могли б по-царському у Тебах жити;
Але, ждучи загибелi щомить, 1795
Все ж до ворожого вернули краю,
Бо в них кохання у серцях палає;
Отож, любов вела їх на загин!
Чи безум не сяга святих вершин?
Чи ставить шал на карб кохання слухно?
Хiба вони не бились вiдчайдушно 1800
І не дiстали стiльки ран в бою?
О боже, волю повнячи твою,
Вони за помилки сповна сплатили!
І на догану тим не заслужили,
Що за любов готовi все вiддать. 1805
Вiд кого ж їм тодi ще плати ждуть,
Як не вiд тої, що вони по праву

VI. З майстерні художнього перекладу

Пішли заради неї на виправу?
Дарма, що їй ще досі новина
Те, що зозуля, а чи заєць зна! 1810
Судилось кожному так захворіти:
Чи молодим, чи в старості здуріти.
Я сам се звідав ще за давніх літ,
Бо теж терпів колись любові гніт;
Тож пам'ятаю муки і страждання 1815
І відаю всю безвихідь кохання,
Тож, звідавши тягар любовних пут,
Переступ ваш звільняю від покут, -
Уклінно просять бо про се цариця
Й Емілія, ясна її сестриця. 1820
Але ви вдвох повинні присягнуть
Мені вже ворогами більш не бути
І не підносити на мене зброї,
Але довіку в дружбі жити зо мною,
І ваш переступ прощено цілком». 1825
Тож довелося клятву дати обом,
І ласки царської вони просили,
Сказати: Емілії хто буде милий.
І рік Тезей: «Сповив вас царський рід,
Тож вам царівну сватати не встид, 1830
Як прийде час їй, в тім я присягаю,
Тут думки в мене іншої немає, -
Я мовлю про Емілію, що їй
Судилось вас подвигнути на двобій, -
Та, хоч би що рядили між собою, 1835
Не візьмете ви з нею шлюб обоє.
Отож із двох, хоч як крути-верти,
Один повинен буде відійти.
З двома не можна шлюбом поєднатись,
І ревнощами буде хтось каратись. 1840
Тож ознаймую я для двох указ:
Щоб кожен припис визначив нараз,
І не чинилася аби сваволя,
Нехай вершить майбутнє ваше Доля!

- Відтак мій остаточний рішенняць 1845
Вам викладу відразу навпростець, -
І кожен хай приймає без вагання
Чи щастя суджене, чи безталання;
Не маю зла на жодного із вас.
- За рік, ще й тижні два в сей самий час 1850
Тут станете, привівши за собою
По сотні лицарства в броні, до бою
Готового, щоб право на любов
Той заслужив, хто другого зборов;
І лицарським підтверджую я словом: 1855
Той, хто звитяжця вкриється покровом,
І з сотнею своїх товаришів
Суперницьких здолає міць бійців,
А ворога свого життя позбавить, 1860
То шлюб його з Емілією вславить;
А ще у місці, де він бився так,
Пропам'ятний його вшанує знак;
І, щоб двобій був славою повитий,
Його візьмусь по-правді сам судити! 1865
І спинить бій отой не кров із ран,
А тільки смерть одного, а чи бран.
Коли задовольняє всіх умова,
Проголосити прошу схвальне слово;
Сказав я все, й слова мої – закон».
- Хто повен щастя, як не Паламон? 1870
Стрибать готовий хто, як не Арсіта?
І хто належний має хист для звіту
Про втіху, що сповняє сих людей,
Як милосердя виявив Тезей?
- Тож всі попадали враз на коліна 1875
Й володаря прославили сумлінно,
Й найперше – ті, кого Тезей простив
І сподіванням їх благословив.
Тож рушили вони вже без зажури 1880
Туди, де Теб стоять прадавні мури.

Примітки

866-867. Ідентифікація «Жіночого царства» амазонок, легендарних жінок-войовниць, із Скитією (Скіфією) базується на повищому епіграфі зі Стація.

876. Годішні хроністи навіть точно «обчислювали» рік початку царювання Тезея: 1260 до нової ери.

884. Ані Стацій, ані Боккаччо не згадують про бурю при поверненні Тезея додому.

925. Тема несталості Фортуни була дуже поширена в середньовічній літературі. Пор. напр.: Данте, «Пекло», Пісня VII, 61-96.

932. Капаней – один із так званих Семи проти Теб, який вирушив проти міста разом із Едіповим сином Полініком тоді, як його брат Етеокл зрікся обіцянки розділити з ним владу. Під час війни Етеокл, Полінік, і всі Капанеєві товариші, окрім одного, загинули. Цю історію оповідає Стацій у «Тебаїді», завершуючи її проханням удів поховати тіла їхніх чоловіків і помститися Креонові. Оскільки, за переказом, Зевс уразив Капанея блискавкою за невіру в богів, Данте ліпить з нього образ зухвальця-бунтаря в XIV Пісні «Пекла».

938-947. Креон захопив владу в Тебах після загибелі Етеокла й Полініка. Боккаччо в своїй поемі «Тебаїда» наголошує, що його заборона ховати тіла загиблих царів, які пішли війною на місто, була зумовлена тим, що вони самі попередньо заборонили поховати тіло Креонового сина, який загинув у сутичці за міськими мурами.

975. Услід за «Тезеїдою» Боккаччо, Чосер говорить про «червоного» Марса: тому, що колір крові личить богові війни, й тому, що планета Марс має червонуватий відтінок.

980. Міфічний Мінотавр був лютою потворою з людським тулубом і головою бика, яку народила від злягання з божеством у подібі бика дружина критського царя Міноса Пасіфая. Атенці мусили сплачувати Мінотаврові данину обраними за жеребом юнками і юнаками, яких чудовисько, що мешкало в побудованому Дедалом Лабіринті, пожирало. Але Тезей зумів не тільки вбити Мінотавра, але й вийти з лабіринту завдяки нитці, подарованій дочкою Міноса Аріадною. Сьогодні в міфі про Мінотавра вбачають відгомін доби людських офірувань.

1024. Наказ Тезея тримати обох лицарів у тюрмі довічно для сучасників Чосера мав свідчити про його високі моральні чесноти, бо за тих часів бранців захоплювали насамперед із метою взяти за них викуп.

1056-1057. Оповідач-Лицар помістив двох в'язнів не у підземеллі, а в донжоні – високій вежі, яка за часів Середньовіччя була таким собі «замком у замку». Її верхні поверхи часто використовували для ув'язнення. Така традиція ув'язнення у вежі проіснувала на українських землях до ранньомодерного часу (звідси вислів з наших старих судових книг: «посидіти у вежі»).

1087-1088. У Середньовіччі вважали, що планета Сатурн справляє лихий вплив на людські долі.

1129-1140. Зі слів Паламона випливає, що вони з Арсітою дали обітницю побратимства (*brotherhood in arms*). Побратимство було усталеною формою скріпленого клятвою зв'язку двох лицарів, яка змушувала дбати про інтереси побратима як про свої власні.

1155. *par amour* – як коханець (старофр.), тобто тілесною любов'ю.

1164. Ці слова взято з трактату Боеція «Розрада через філософію», який Чосер перекладав. Так Боецій пояснює Орфесу неспромогу виконати обіцянку не озиратися до Еврідіки.

1191-1200. Пейрітой – син Іксіона (або Зевса), тессалійський герой із племені лапітів, друг і соратник Тезея. На весіллі Пейрітоя з Гіпподамією запрошені в гості кентаври, упившись, намагалися викрасти молоду та інших жінок. Це призвело до війни лапітів з кентаврами, в якій брав участь Тезей. Пейрітой був учасником калідонського полювання, битви з амазонками, викрадення Єлени. За допомогою Тезея намагався викрасти Персефону, і розгніваний Аїд тримав його в підземному царстві. В Атенах Пейрітоя шанували як друга Тезея. Історію про сходження Тезея з Пейрітоєм до пекла згадано в популярному в Середньовіччі «Романі про троянду».

1246. Тодішні учені вслід за мудрецами античності вважали, що весь матеріальний світ утворено чотирма первнями (елементами): землею, водою, повітрям і вогнем.

1262-1274. Тут і далі (**1313-1314**) Чосер вкладає у вуста своїх героїв сентенції щодо минулості людського щастя й примхливості долі з трактату Боеція «Розрада через філософію», який він перекладав.

1329. Ворожість Юнони до Теб (що наскрізно проходить через поему Боккаччо «Табаїда») була зумовлена Юпітеровим коханням до Тебанських жінок – Семели і Алкмени.

1376. Середньовічні вчені вважали, що мозок поділяється на три частини: у першій живе уява, в другій – судження, в третій – пам'ять. Народження в уяві нестримних фантазій, не базованих на реальних образах, призводить до душевної хвороби.

1379. Дан (*daun*) – приблизно відповідає сьогоднішньому «сер».

VI. З майстерні художнього перекладу

1385. В античній міфології крилатий бог торгівлі Меркурій виконував також функції вісника богів.

1387. Меркурієве берло – кадуцей – названо «снодійним», бо ним він приспав стооке чудовисько Аргуса, якого Юнона поставила вартувати німфу Іо від закоханого в неї Юпітера.

1391-1392. Меркурієве пророцтво двозначне: як буде видно з подальшого, горе Арсіти справді скінчиться, але з його смертю, а не з одруженням з коханою Емілією. В античності Меркурія вважали також богом обману.

1418-1441. Сучасні коментатори відзначають, що опис швидкого просування Арсіти вгору в придворній ієрархії не відображав реалій тодішнього двірського життя.

1428. Ім'я Філострат Чосер запозичив з поеми Боккаччо, який (помилково) перекладав це ім'я як «змучений любов'ю», отож так воно цілком пасувало Арсіті.

1462-1463. Цей вибір дати коментатори досі не розуміють.

1493. Феб – ще одне ім'я Аполлона, який в античній міфології є також сонячним божеством.

1533. Обертання колеса Фортуни в Середньовіччі часто порівнювали з рухом відра в криниці униз і вгору.

1537. П'ятниця у римлян була днем Венери.

1543. Про причини ворожості Юнони до Теб див. повищу примітку до рядка **1329**.

1546. За грецьким міфом, Кадм побудував Теби разом із воїнами, які виростали із кинутих ним у землю зубів убитого ним дракона. Амфійон змусив каміння саме скластися в мури Теб грою на своїй сопілці.

1663-1669. Услід за Боецієм, Чосер розрізняє Долю і Господнє Провидіння: Доля розглядає події в минулому, теперішньому і майбутньому, а Провидіння – в безмежному теперішньому, яке включає і минуле, і майбутнє.

1682. В античній міфології Марс був богом війни, а діва-незайманиця Діана – богинею полювання.

1712-1713. Тезей лютий, бо Паламон і Арсіта б'ються потай, не дотримавшись правил, які в Середньовіччі регулювали судовий поєдинок.

1715. Сір – старофранцузьке звернення до короля. За законами лицарського роману поет щедро змішує античні й середньовічні реалії.

1748. Короновані жінки часто закликали до милосердя в середньовічному житті й літературі. За життя Чосера королева Філіппа вблагала Едварда III помилувати бунтівних громадян Кале, а

королева Анна – Річарда II виявити ласку до повсталих лондонців. Саме королева випрошує життя для лицаря в «Оповіді жінки з Бату».

1850-1852. Тезей пропонує Паламону й Арсіті щось середнє між поединком-двобоем (де двоє б'ються на смерть) і типовим для Середньовіччя лицарським турніром (де великі групи лицарів змагалися в силі й вправності, не маючи на меті конче заподіяти один одному смерть, або каліцтво).

*З середньоанглійської переклав
і примітки уклав Максим Стріха*